

TARİX

İSMAYIL HACIYEV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: ismayil_haciyev@yahoo.com

NAXÇIVANIN ATROPATENA DÖVLƏTİNDƏ YERİ VƏ ROLUNA DAİR

Məqalədə Əhəmənilər monarxiyasının süquta uğramasından sonra Naxçıvanın yeni yaranan Atropatena dövlətinin tərkibində qalması, bunun ən azı e.ə.III-I əsrlərdə davam etməsi, Atropatena dövlətinin yaradıcısı Atropatın fəaliyyəti, Atropatena dövlətinin ərazisi, onun təkcə Cənubi Azərbaycan ərazisini deyil, Şimali Azərbaycanın da müəyyən ərazilərini, xüsusilə Naxçıvanı əhatə etməsi tarixi faktlara, ilkin mənbələrə istinad edilərək əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Atropatena dövlətinin fəaliyyəti dövründə Naxçıvan bölgəsi onun həyatında mühüm rol oynamış, Naxçıvan bu dövlətin əsas əyalətlərindən, iqtisadi və mədəni mərkəzlərindən biri olmuş, Yaxın Şərq şəhərləri ilə iqtisadi-mədəni əlaqələr yaratmış, Atropatena şimaldan olan basqınların qarşısını almış, dövlətçiliyin möhkəmlənməsində tarixi rol oynamışdır.

Açar sözlər: *Atropatena, Atropat, Naxçıvan, satrap, ellin dövlətləri, Parfiya, Arsakilər.*

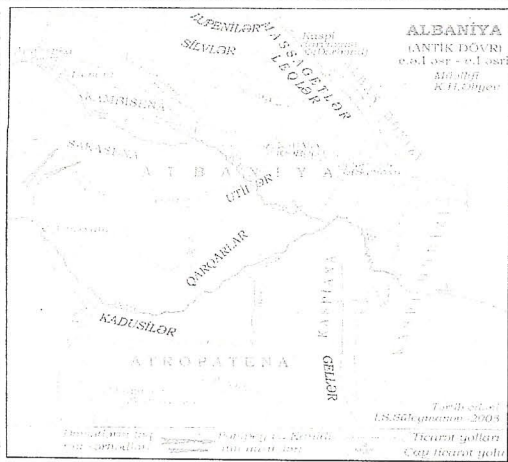
Azərbaycanın tarixi torpaqlarında baş verən siyasi proseslər nəticəsində e.ə. IV əsrdə onun şimalındakı ərazidə Albaniya, cənubunda isə Atropatena dövləti meydana gəldi. Azərbaycanın cənubunda dövlətçilik ənənələrinin e.ə. III minillikdən genişlənməsi və Naxçıvanın cənub ərazidəki siyasi qurumlarla siyasi münasibətləri onu burada cərəyan edən hadisələrlə sıx əlaqələndirmişdir. Bunun nəticəsi idi ki, Atropatena dövləti meydana gəldikdə Naxçıvan onun tərkibinə daxil olmuşdur.

Albaniya dövlətindən fərqli olaraq, Atropatena dövlətinin mənbəşünaslığı və tarixşünaslığı elə də geniş deyil. Bu sahədəki tədqiqatlar içərisində İqrar Əliyevin rus dilində nəşr edilmiş "Atropatena tarixinin öçerki" və Abdulla Fazilinin "Atropatena e.ə. IV-e. VIII əsri" kitablarını qeyd etmək olar. Birinci kitab xronoloji cəhətdən e.ə. IV-e. I əsrlərini, ikinci kitab isə adından görüldüyü kimi e.ə. IV-e. VII əsrlərini əhatə edir [1; 13]. İqrar Əliyevin monoqrafiyası tarixşünaslıqda ətraflı təhlil edilmiş və müsbət qiymətləndirilmişdir [14]. F.Əliyeva antik Azərbaycanın mədəniyyətinə həsr etdiyi kitabında Midiya Atropatenası və Qafqaz Albaniyasının mədəniyyətini birlikdə araşdırmışdır [12]. Atropatena tarixinə yeddi cildlik Azərbaycan tarixində də xeyli yer ayrılmışdır. Əsasən İqrar Əliyevin müəllifi olduğu həmin hissələrdə Atropatena tarixi ümumiləşdirilmiş şəkildə nəzərdən keçirilmişdir. Ə.Sumbatzadə "Atropatena tarixi" məqaləsində dövlətin yaranması və fəaliyyətindən bəhs etmişdir [11]. Naxçıvanın Atropatena dövrü tarixi üç-cildlik Naxçıvan tarixinin birinci cildində ümumiləşdirilmişdir. Bu hissə əsas etibarilə arxeoloji materiallar əsasında yazılmışdır [10, s. 92-95].

Sovet dövrü tarixi tədqiqatlarda Atropatena ilə Naxçıvanın əlaqələrindən bəhs edərkən qeyd edirlər ki, Naxçıvan Atropatenanın yox, Albaniyanın tərkibində olmuşdur. Lakin müstəqillik dövrü tarixi tədqiqatlarda, xüsusilə V.Əliyev, V.Baxşəliyev, S.Qaş-

qay, R.Məlikov, B.Tuncay və b. tədqiqatçıların araşdırmalarında tarixin müəyyən mərhələlərində (məs. e.ə. III-I əsrlərdə) Naxçıvanın Atrapatenaın tərkibində olduğunu əsaslandırmışlar. Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının xüsusi cildində verilmiş xəritədə (s. 174) Naxçıvan Atrapatenaın tərkibində göstərilmişdir.

Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra dünya tarixində ellinizm adlanan dövr başlayır. Bu dövr xronoloji cəhətdən e. 30-cu illərinədək davam edir. Naxçıvanın Atrapatena dövrü tarixinin, eyni zamanda, ellinizm kontekstində nəzərdən keçirilməsi onun ellin dövrü dövlətləri sistemində mövqeyi kimi vacib problemi ortaya çıxarır.

Atrapatena dövlətinin meydana gəlməsi Əhəməni satrapı Atrapatın adı ilə bağlıdır. Tədqiqatçılar yazır ki, növbəti Cənubi Azərbaycan eləcə də Şimali Azərbaycanın xeyli hissəsi Atrapatena tabe idi [13, s. 52]. Atrapatena dövlətinin ərazisinə Urmiya gölü ətrafında və Arazboyu (müasir Cənubi Azərbaycan), İran Kürdüstanı və müxtəlif dövrlərdə Şimali Azərbaycanın bəzi torpaqları daxil idi. Atrapatena dövlətinin banisi Atrapat Əhəməni Şahı III Daranın dövründə Madanın satrapı idi [1, s. 172]. Atrapat e.ə. 331-ci ildə Makedoniyalı İsgəndərin Əhəməni hökmdarı III Daraya qarşı Qavqamela döyüşündə iştirak etmişdir. Döyüş III Daranın məğlubiyəti ilə başa çatmış, Əhəmənilər dövləti dağılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, məharətli dövlət xadimi olan Atrapat Makedoniyalı İsgəndər ilə münasibətləri qaydaya sala bilmiş, yenidən satrap təyin edilmişdir. Makedoniyaya qoşunlarının Hindistana yürüşü zamanı Böyük Madada e.ə. 324-cü ildə baş vermiş üsyanı yatıran Atrapat üsyançıların başçısı Bariatrakis Makedoniyalı İsgəndərin yanına göndərmiş və bununla da fəatehin daha çox etibarını qazanmışdır. Atrapat İsgəndərə sivəri amazonlardan ibarət 100 nəfərlik dəstə bağışlamış, qızını onun görkəmli sərkərdələrindən olan Perdikkaya əvəz vermişdi [3, s. 78].

Atrapatena dövlətinin meydana gəlməsi, siyasi tarixi və s. məsələlər barəsində Strabon məlumat verir. Onun yazdığına görə Midiya iki hissəyə ayrılır. Bir hissəsi Böyük Midiya adlandırılır ki, baş şəhəri Midiya dövlətinin paytaxtı olmuş böyük şəhər Ekbatandır... İkinci hissə – Atrapat Midiyasıdır. O öz adını sərkərdə Atrapatdan alıb, hansı ki, bu ölkənin, Böyük Midiya kimi makedoniyalılarla bəzi olunmasına yol vermişdir. Doğrudan da, tantona ilə qar elan edilən Atrapat öz hökmü ilə bu ölkəni müstəqil elan etdi və indi də varislik onun ailəsində qalır... Bu ölkə Ermonistan və Matianadan şərqdə, Böyük Mitianadan qərbdə və hər iki ölkədən şimalda yerləşir; o cənubdan Matianaya və Hirkan dənizinin çuxurunun yanındakı vilayətlərlə qonşudur [4, s. 23-24].

Yeni yaranan dövlət ilk vaxtlar Mada adlandırılırsa da, sonralar banisinin adı ilə Atrapatena adlandırılmağa başlandı. Bəzi versiyalara görə Azərbaycan sözü də mənşə etibarli ilə Atrapatenağa gedib çıxır [5, s. 288-289].

Atrapatena dövləti ellin dövlətləri sistemində mühüm yer tuturdu. Makedoniyalı İsgəndərin ölümündən sonra yaranan dövlətlərdən biri Selevkilər dövləti (e.ə. 312-64-cü illər. Roma tərəfindən dağıdılmışdır) idi. Ornot çayı üzərindəki Antioxiya onun mərkəzi şəhəri idi. E.ə. IV əsrdə I Selevk şərqə Atrapatenaın sərhədlərinə qədər irəliləmişdi. Atrapatena dövləti I Selevkin varislərinə ciddi müqavimət göstərdi. Bundan əlavə, Atrapatena çarı Artabazan e.ə. III əsrin 20-ci illərində öz ərazisini genişləndirdi. Onun vaxtında ərazi Xəzər dənizindən Kiçik Asiyaya qədər uzanırdı. Selevkilər dövləti sonralar parçalanmış, onun tərkibindən Parfiya (e.ə. 250-e.ə. 224-cü illər. Sasanilər tərəfindən dağıdılmışdır) və Yunan-Baktriya dövləti (e.ə. 250-e.ə. 125-ci illər) ayrılmışdır. Az bir müddət ərzində parfiyalılar müqəllədlərini xeyli möhkəmləndirməyə nail olmuş, aslı ölkələrdə Parfiya Arşakilərinin kiçik qolları hakimiyyətə gəlmişdir. Bu zaman dövrün siyasi hadisələrində əsas faktorlardan biri də Roma imperiyası idi.

Atrapatena dövləti siyasi sistemində görə monarxiya idi. Burada e.ə. IV-e.ə. I əsrin əvvəllərində dövlətin banisi Atrapatdan sonra, Atrapatilər sülaləsindən olan Artabazan, Mitridat (Mehradad), Dara (Daryus), I Aryabazan və I Artavard hökmranlıq etmişdir. Atrapatenaın paytaxtı Qazaka, qış paytaxtı isə Vera adlı qüdrətli qala olmuşdu. Atrapatena dövlətində öz dili olan Atrapatena xalqı formalaşmışdı.

Atrapatilər sülaləsindən sonra Arşakilərin kiçik qolu hakimiyyətə gəlmiş Vanon, III Artaban, IV Artaban (Küdarz), Küdarz Horavda Vanon, II Pakor, II, III, IV Valagez, V Artaban və V Valagez hökmranlıq etmişdir [1, s. 144]. Atrapatenaın dövlət həyatında mühüm rolə malik olan orduşu var idi. Strabonun yazdığına görə, bu ölkə hərbi qüvvə baxımından kifayət qədər böyükdür. Belə ki, o Apollonidin dediyinə görə, (döyüşə), 10000 atlı və 40000 piyada çıxara bilir [4, s. 24]. Atrapatena inkişaf etmiş pul dövrüyyəsinə malik idi [13, s. 115].

Atrapatena tarixinin e.ə. I əsrin əvvəllərində təqdim olunan tarixi məlumatlar nisbətən genişləndiyi e.ə. I əsrin ikinci yarısı-e. 30-cu illərinə aid tarixi hadisələr, xüsusilə xarici siyasi həyatda dair faktlar onun bölgədə ciddi rolə malik olduğunu göstərir. Bu dövrün əsas məzmununu Parfiya və Şərqə nüfuzü getdikcə möhkəmlənən Roma arasında mübarizə təşkil edirdi. Atrapatena Antoinin məşhur "Partiya ekspedisiyası" zamanı (e.ə. 38-ci il) Parfiya ilə bir cəbhədə çıxış etmiş, müttəfiqlər qalib gəlmişdir [13, s. 90-97]. Bu qələbə müttəfiqləri daha da birləşdirmək əvəzinə, tezliklə onlar arasında düşmənçiliyə səbəb oldu. Parfiya Atrapatenaın ərazisini ələ keçirmək fikrinə düşdü. Vəziyyəti belə görən Atrapatena hökmdarı Artavazd Roma ilə yaxınlaşmağa başladı. Hadisələrin sonrakı gedişi dramatik və siyasi dinamikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Atrapatena hökmdarı nəhayət, romalıların köməkliliyi ilə Ermonistanda hakimiyyətə (e.ə. I əsr) nail ola bilər.

Məlumdur ki, e.ə. 321-ci ildə Atropatena dövləti meydana gələndə Naxçıvan onun hödürlərinə daxil olmuşdu. E.ə. 189-cü ildə yaranan Ermonistan çarlığı (Ermonistan çarlığı Van gölünün qərb sahillərində yaranmışdır – İ.H.) Artaksi və Zariardi təqibən e.ə. II əsrin 70-60-cı illərində Strabonun məlumatına görə, “midiyalırlardan (atropatena-lırlardan – İ.H.) Kaspiana, Favnitida və Basoropemata (sonrakı Vaspurakan – Van gölü ilə Urmiya gölü arasındakı ərazidə yerləşən vilayət) tutub almışlar [9, s. 56]. Lakin ax sonra Artaşesin (Artaksinin) qoşununda güclü üsyan baş vermiş və e.ə. 160-cı ildə Artaşes ölmüşdür. Bu hadisədən sonra Ermonistan tərəfindən zəbt edilmiş torpaqlar Atropatena və başqa dövlətlərə qaytarılmışdır.

Ermənilərin Atropatena hökmdarlarına qarşı çıxışları Roma-Atropatena qüvvələri tərəfindən yatırılmışdır. Ermonistanda Parfiyaya meylin güclənməsi və Roma əleyhinə çıxışlarla əlaqədar olaraq e.ə.20-ci ildə romalılar bu ölkəyə qoşun yeridildilər. Onlar əvəlcə atropatenalı Arttrobazdı, sonra isə II Ariobarzannı Ermonistan çarı elan etdilər. Mənbələrdə bu hadisədən bəhs edilərkən göstərilir ki, Ermənistanda qayda yaratmaq üçün Qay Sezar rayona göndərildi. Ermənilərin razılığı ilə o, əslən midiyalı olan Ariobarzannı onlara çar təyinatı [9, s. 57]. Atropatena şahı II Ariobarzannın Ermonistan üzərində hökmranlığı eramızın ikinci ilində davam etdi.

Eramızın I əsridə Romada baş verən siyasi hadisələr noticəsində onların mövqelərinin zəifləməsi, Atropatena və mənfəi təsir göstərir. Eramızın 20-ci illərində Atropatənilərin mövqeyinin zəifləməsi o dərəcəyə çatır ki, bu süllənin hakimiyyətinə son qoyulur. Hakimiyyəti Partiya Arsakilərindən kiçik qoluna keçir [13, s. 103-104]. Yeni süllə sasanilərdə (e. III əsri) Atropatənani idarə edir.

Qeyd etmək ki, son illərə qədər Azərbaycan tarixşünaslığında möhkəmlənmiş fikirlərə görə, guya Atropatena Arazdan cənubda mövcud olmuşdur. Əslində, bu kökündən yanlış fikirdir. Məsələ burasındadır ki, Polibinin yazdığına görə, Atropatənaya bir hissəsi Fazisədən (Gürcüstandakı Rioni çayı) yuxarıda Pont (Qara dəniz) dənizinə, digər hissəsi isə Qırkan (Xəzər) dənizinə qədər uzandı: “...Bu sonuncu (Atropatena şahı Artabazan) bütün hökmdarlar içərisində ən qüdrətli və ən müdrik hesab edilirdi, atropatenalılar və qonşu xalqlar üzərində hökm edirdi... Qərar qəbul edildikdən sonra ordu dağları aşaraq Artabazanın Midiyanın qonşuluğunda yerləşən, ondan ortadakı dağlarla ayrılan, Fasidədən yuxarıda yerləşən hissəsi Pont üzərində yüksələn, digər hissəsi isə Qırkan dənizinə qədər uzanan ölkəsinə soxuldu. Bu ölkənin sərhədləri içərisində döyüşkən və özü-özünü at və müharibədə lazım olan digər şeylərə təmin edən xalq yaşayır. Bu şahlıq hələ farsların dövründə mövcud idi və İsgəndərin dövründə o diqqətdən kənardə qalmışdır” [6].

Atropatənənin Arazdan cənubda olmasına dair fikirlər həm də siyasi məqsədlərə bağlıdır. Burada əsas məqsəd növbə ilə Qarabağı, ardınca isə bütün Kür-Araz ovalığını türklərdən təmizləyərək ermənilərə hədiyyə etmək idi. Madam ki, Atropatena, yeni Azərbaycan Arazdan cənubda yerləşmişdir və antik müəlliflər Araz çayının Erməniyyəti (Ermonistan) ilə Atropatena (Azərbaycan) arasında sərhəd olduğunu, Albaniyanın isə Kürdən şimalda yerləşdiyini və Kür-Araz ovalığını yalnız III-IV əsrlərdən etibarən Albaniyanın tərkibinə keçdiyini söyləmişlər, deməli, o dövrə qədər Kür-Araz ovalığını “Ermonistan” olduğu və ərazilərə guya ermənilərin yaşadığını heç bir şübhə ayalmayacaq.

Son illərdə Azərbaycanda aparılan tədqiqatlar qeyd olunan fikrin tamamilə əsassız olduğunu təsdiq etmişdir. Naxçıvan ərazisində əldə edilən maddi mədəniyyət nümunələrinin Atropatena dövlətinin ərazisində əldə edilən müəvafiq nümunələrə müqayisəsi təsdiq edir ki, Naxçıvan bu dövlətin tərkibində olmuşdur. V.Əliyev yazır ki, “Əhəmənilər monarxiyası Makedoniyalı İsgəndər tərəfindən süquta yetirildikdən (e.ə. IV əsrdə)

sonra, Naxçıvan yeni-yeni əmələ gələn Atropatena (Kiçik Mədiya) dövlətinin tərkibində qaldı. Naxçıvan ərazisi e.ə. III-I əsrlərdə Atropatena dövlətinin tərkibində olmuşdur” [7, s. 37]. Naxçıvan tarixinin birinci cildində qeyd edilir ki, “Oğlanqala şəhərindən əldə edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri Atropatena dövləti üçün xarakterik olmaqla Naxçıvanın Atropatənənin tərkib hissəsi olduğunu təsdiq edir” [10, s. 95]. Naxçıvan şəhərində, Xarabə Gılанда, Oğlanqalada və bir çox kənd tipli yaşayış yerlərində Atropatena mədəniyyətinə aid abidələr, eləcə də Makedoniyalı İsgəndərin adına kəsilmiş gümüş sikkələr-draxma və tetradraxmalar aşkar çıxarılmışdır [7, s. 37-38].

Atropatena dövründə Naxçıvan bölgəsi də digər bölgələr kimi dövlətin həyatında mühüm rol oynamış, lakin Naxçıvanın təbii-coğrafi şəraiti və siyasi nüfuzu dövlət həyatında xüsusi önəm daşımışdır. Bu məsələyə diqqətli baxıb edən tədqiqatçı qeyd edir ki, “Azərbaycan xalqının qədim təşəkkül tarixində Atropatena dövrü çox mühüm bir mərhələ olmuşdur. Naxçıvan bu dövlətin əsas əyalətlərindən, iqtisadi və mədəni mərkəzlərindən biri olmuşdur. Azərbaycanın iki mühüm iqtisadi regionu – Urmiya ilə Naxçıvanın yaxınlığı, əlaqələri daha da möhkəmlənmişdir... Naxçıvan və Qazaka (Atropatənənin paytaxtı – İ.H.) şəhərləri Makedoniyalı İsgəndərə tabe olan Yaxın Şərq şəhərləri ilə geniş iqtisadi-mədəni əlaqə yaratmışdılar” [7, s. 37].

Naxçıvan Azərbaycan dövlətinin siyasi tarixinin ən mühüm hadisələrində də fəal iştirak etmişdir. Oğlanqaladan eramızın əvvəlinə aid əldə edilmiş tapıntılar romalıların yuxarıda təsvir etdiyimi yürürləyi zamanı Naxçıvanın bu prosedəki yerini müəyyən etməyə imkan verir. Oğlanqaladan ikinci dövrünə aid yerli adama məxsus iki qulplu küp qəbirdə aşkar edilmiş tapıntılar bu fikri təsdiq edir. Bu tapıntılar Naxçıvanın Atropatena dövlətinin siyasi-iqtisadi həyatındakı rolunu aydın şəkildə ifadə edir. Arxeoloji qazıntıları zamanı qəbirdən dörd gümüş sikkə tapılmışdır. Sikkələrin üz tərəfində Roma imperator Oktavian Avqustun portreti var idi. Ətrafında “CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE” sözləri yerləşirdi. Sikkənin arxa tərəfində isə öndən arxasında nişələr olan qalxana süyükmənmiş vaziyətdə Sezar Qayus və Lusiusun təsvirləri vardır. Onun ətrafında isə “VGVSTI F COS DESIG PRINC IVVENT, CL CAESARES” yazılmışdır. Tədqiqatçının fikrinə görə, “sikkələrin üçü numizmatik araşdırmalardan yuxarı hissələr və ehtimal ki, e.ə. 2-ci il və bəzən eramın 12-ci ilində kəsilmişdir. Digər sikkələr isə daha kiçik diapazonla məlik olub e.ə. 2-ci il, bizim eramın 4-cü ili ilə tarixlənir” [10, s. 94-95]. Şahbuz rayonunun Ağbulaq kəndində aşkar olunan küp qəbirdən tapılmış Arşaki (Parfiya) hökmdarı I Qotzar da maddi və Naxçıvan yaxınlığındakı Urud (Arşaki hökmdarı Orodun adını əks etdirir) toponimi isə Parfiya ilə olan əlaqələri əks etdirir [10, s. 95].

Naxçıvanın Atropatənənin digər bölgələrindən fərqli xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarət idi ki, o, eyni zamanda Azərbaycanın şimalında baş verən hadisələrin də təsirində mərəz qalır, şimaldan olan hücumların qarşısında dayanmaq, dövlətçiliyini möhkəmlənməsinə köməklik göstərirdi. Azərbaycan tarixində mələmürdür ki, “Albaniyanın və bitişik vilayətlərin ərazisinə şimaldan köçəri tayfaların girməsi eramızın hüdədündə və ilk orta əsrlərdə xüsusilə güclənirdi. Yazılı qaynaqlar və arxeoloji məlumatlar bu zaman Albaniya ərazisinə sarmat-massaget-alan tayfalarının soxulduğunu sübut edir. I əsrin son sülsündə Mingəçevir zonasında yeni qəbir tipləri və dəfn adatları meydana gəlir. Burada ölümləri küplərdə dəfn etmək adət qalmaqla bərabər, katakomba qəbirlərə, deformasiya olunmuş kəllələrə təsadüf olunur ki, bu da alanlara xas olan etnik əlamətlərdir” [5, s. 430]. Naxçıvanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı bu tayfaların Naxçıvana da hücumunu təsdiq edən materiallar aşkar edilmişdir. Kəngirli rayonunun Bəyikdüz kəndi yaxınlığında daş qutu qəbirlər sarmat-alan yürüşləri ilə bağlıdır. Bu fikir Bi-

çənək (Şahbuz) və Göynük (Babək) kəndlərindən aşkar edilmiş tapıntılara da aid edilir. Sarmar-anlalar içərisində peçeneq və digər tayfalar da olmuşdur. Toponimik tədqiqatlar Bıçənək kəndinin adının peçeneqlərə əlaqəli olduğunu bildirir [10, s. 95-96].

Eramızın I əsrində Azərbaycan dövlətləri olan Atropatena və Albaniyanın siyasi həyatında mühüm dəyişiklik baş vermişdi. Həm Atropatena, həm də Albaniyada hakim sülalələr dəyişmişdi. Atropatena və Albaniyada yerli sülalələri Partiya Arşakilərinin kiçik qolları əvəz etmişdi. Bu Partiya dövlətinin siyasi idarəetmə xətti ilə bağlı idi. Partiyalı yerli dövlətləri mərkəzi hakimiyyətə tabe etmək daha çox, burada siyasi idarəetməni hakim Arşakilərin kiçik qollarına verməyi üstün tuturdular.

Azərbaycanda (Atropatena və Albaniya dövlətləri) Arşakilərin hakimiyyəti dövründə (I-III əsrlərdə) Naxçıvan Sünik vilayətinə daxil idi. F.Məmmədovanın yazdığına görə, görünür ki, Sünik alban qəbilələrinin ilk birliyinə daxil olmayıb. Sünik siyasi cəhətdən müəyyən dövrlərdə (Ermənistanın 387-ci ildə bölüşdürülməsindən sonra) ya Albaniyadan, ya da Atropatenedən asılı olur, bəzi zamanlarda isə müstəqil olurdu [15, s. 159].

Bələliklə, aydın olur ki, Naxçıvan Azərbaycanın qədim dövlətlərinin tərkibində olmuş, onlarla müəyyən münasibət və əlaqələr qura bilmişdir. Naxçıvan eyni zamanda Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xüsusi mərhələ olan Atropatena dövlətinin həyatında mühüm yer tutmuş, onun tarixinin bütün dövrlərinə özündə əks etdirmiş, bu dövlət üçün həm çənəbdən, həm də şimaldan olan yadəlli hücumlarının qarşısını alınmasında fəal iştirak etmiş, onun xarici iqtisadi əlaqələrində, mədəniyyətinin inkişafında vacib rola malik olmuşdur. Arşakilər dövründə də Naxçıvan siyasi hadisələrdə fəal iştirak etmiş və Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində də mühüm rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Fazili A. Atropatena e.ə. IV–e. VII əsri. Bakı: Elm, 1992, 216 s.
2. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. “Azərbaycan” cildi. Bakı: AMEA Elmi Mərkəzi, 2007, 884 s.
3. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1970-ci illərə qədər. Bakı: Azərbaycan, 1996, 872 s.
4. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: Çıraq, 2007, 400 s.
5. Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə, birinci cild. Bakı: Elm, 1992, 216 s.
6. Bəxtiyar T. Erməni “tarixçi”lərinə cavab və ya Azərbaycan (Atropatena) dövlətinin tarixi coğrafiyası və etnik tərkibi barədə bir neçə söz. Olaylar, 2009, 18 noyabr.
7. Əliyev V. Naxçıvan Azərbaycanın tarixi diyarıdır. Bakı: XXI-YNE, 2002, 320 s.
8. Qədim Azərbaycan dövlətləri. “Kommunist” qəz., 1989, 18 iyul.
9. Məlikov R. Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsi qədim dövrdə və erkən orta əsrlərdə (yazılı mənbələr əsasında) // Naxçıvan: İlkın şəhər və Duzdağ (27-28 iyul 2012-ci ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları). Naxçıvan, 2013, s. 55-60.
10. Naxçıvan tarixi. Üç cildə, birinci cild. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2013, 452 s.
11. Sumbatzadə Ə. Atropatena tarixi. Azərbaycan EA Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası. Bakı, 1978, № 3, s. 51-72.
12. Алиева Ф. Культура античного Азербайджана – Мидийской Атропатены и Кавказской Албании (IV в. до н.э. – III в.н.э.). Баку, 2007, 162 с.
13. Алиев И. Очерки истории Атропатены. Баку: Азернешр, 1989, 160 с.
14. Дандамаев М.А. Рец. на: Играр Алиев. Очерки истории Атропатены. Баку, 1989, 160 с. – Вестник древней истории, 1992, № 1; Меликов Р. Этническая картина Азербайджана в период ахеменидского владычества (VI – IV вв. до н.э.). Баку, 2003, с. 34-37.

15. Мамедова Ф. Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н. э. – VIII в.н.э.). Баку: Элм, 1986, 284 с.

Исмаил Гаджиев

О РОЛИ И МЕСТЕ НАХЧЫВАНА В ГОСУДАРСТВЕ АТРОПАТЕНА

В статье на основе исторических фактов и первичных источников обосновывается существование Нахчывана в составе государства Атропатена после распада монархии Ахеменидов, что продолжалось до III-I тысячелетий до н.э., о деятельности основоположника государства Атропатена – Атропата, о территории государства Атропатена, о вхождении в его состав не только территории Южного Азербайджана, а также части территорий Северного Азербайджана, особенно Нахчывана.

В результате исследования выявлено, что Нахчыванская область играла важную роль в жизни государства Атропатена весь период его существования, Нахчыван был одной из главных провинций, экономическим и культурным центром этого государства, важным звеном в торговле с городами Ближнего Востока, а также в предотвращении набегов с севера, и в целом сыграл историческую роль в укреплении государственности.

Ключевые слова: Атропатена, Атропат, Нахчыван, сатрап, Эллинистические государства, Парфия, аршакиды.

Ismayil Hajiyev

ABOUT THE PLACE AND ROLE OF NAKHCHIVAN IN THE ATROPATENE STATE

In the article on the basis of the historical facts and the first sources the author speaks about the staying of Nakhchivan under the rule of the Atropatene state after the empire of the Achaemenids declined, continuing of this situation till the III-I centuries B.C., activity of Atropates, the founder of Atropatene state, the territories of Atropatena state, it was not only surrounding the territories of the South Azerbaijan but also some areas of North Azerbaijan, especially Nakhchivan.

Result of the investigation it was determined that during the activity of the Atropatene state Nakhchivan region played an important role in his life, also Nakhchivan was one of the main province, economic and cultural center of this state. There exist close economic-cultural relations with the Nearest East cities and Nakhchivan. Nakhchivan prevented the attacks to Atropatene from North and played a historical role strengthening the statehood.

Keywords: Atropatene, Atropates, Nakhchivan, satrap, Hellenic states, Parfia, Arsacids.